

Ekologický humanizmus a stav sveta

Koperníkovský obrat inicioval hlboké zmeny v situovanosti človeka vo svete, radikalizoval obrat v jeho myslení a naštartoval prudký, univerzálny a agresívny nástup novoveku. Hypertrofovaný antropocentrický uhol nášho pohľadu na skutočnosť, na naše miesto v nej, pýcha a dobyvačná radosť, strata pokory a pocitu sú-bytia sú len nemnohé podoby jeho dôsledkov. Ten hlavný je s nimi spojený, má však oveľa menej presný tvar. Predstavuje naše zneistenie. Slovanmi anglického matematika, logika a filozofa A. N. Whiteheada - v bezprostrednej budúcnosti bude menej bezpečnosti, menej stability ako v bezprostrednej minulosti. Treba však v tejto súvislosti zdôrazniť, že existuje stupeň nestability nezlučiteľný s civilizáciou.

Problém prítomnosti je predovšetkým problémom zmyslu, naliehavej potreby jeho hľadania, motivovanej intenzívnym pocitom, že sa rozplýva. Synergia postupných a čiastkových zmien vyústila do radikálnej zmeny situácie - človek v alienačnom objatí vlastných dobrých úmyslov je postupne vtlačaný do existenčných foriem, ktoré strácajú humánny rozmer. Ak hľadáme zmysel svojho jestvovania, môžeme urobiť východiskom úvah o prítomnosti i budúcnosti človeka Eisteinovo „*vieme, že sme tu pre iných*“. A ak sa má aktualizovať ono byť pre iných, znamená to aj starosť a záujem o iné, o stav sveta, v ktorom iní budú žiť.

Humanita sa rozvíja v napätí medzi projektom a fakticou, medzi úmyslami a stavom, ktorý plodia. Ak sa v tomto zmysle obzrieme späť, antropologicky dominantné a varovné je práve zneistenie vzťahu medzi projektom a fakticou, medzi tým, čo bolo špecifickým agensom rozvoja kultúry a civilizácie, ktorej sme súčasťou a stavom, ktorého sme svedkami. Potrebujeme zrkadlo, kde by sme dokázali dôsledky svojich projektov vidieť v novom svetle. V zrkadle vecí, vo svete, kde príliš záleží na veciach, kde sa horizont a priestor ľudského života naplňa vecami, nie je ľahké uvidieť a pochopiť stav sveta, v ktorom žijeme.

Civilizácia a kultúra sú entity zvláštného druhu. Nespočívajú na veciach, aj keď svoju vecnú stránku možno ostentatívne ukazujú. V ich hĺbkinách sú skryté piliere určujúce architektóniku prítomnosti. Tušíme, že naše zamyslenie musí smerovať k samotným základom, na ktorých vyrástol monument našej civilizácie. Máme dosť skúseností, chýba nám však dostatok odvahy, aby sme posúdili fundamentálne civilizáčny projekty prizmom ich faktickosti.

Efektívna terapia predpokladá správnu diagnózu. Bez prenikavosti a múdrosti celostného pohľadu, akceptovania historickej skúsenosti a bezpredsudkového pohľadu nemož-

no konceptualizovať základné znaky prítomnosti. Takto konštituovaný konceptuálny systém však nemôže byť súčasťou tej paradigmy, ktorá je predmetom nášho kritického posudzovania. Budúcnosť človeka vyvoláva mnohé otázky. Nedá sa odpovedať na ne akceptovaním tradicionalistických prístupov a schém. Sociokultúrnu diagnostiku súčasnosti by mali plniť predovšetkým vedy duchovné, len ony môžu nastaviť zrkadlo, v ktorom sa ukážu možné úskalnia a nebezpečenstvá. Zatiaľ ich nevidíme, nechceme vidieť, alebo ich jednoducho podceňujeme. Uvedomujeme si, že éra, v ktorej žijeme, je obdobím konca istôt. Konštituovanie modernizmu pred troma storočiami a neskôr nástup industriálnej spoločnosti v rámci neho - to mnohým generáciám poskytlo pocit istoty v podobe všeobecne prijímaných princípov. (K najdôležitejším patrili: (a) typ uplatňovanej racionality, (b) novoveká forma antropocentrizmu v nespočetných podobách svojho prejavu, (c) konštruovanie novovekej kozmológie, ktorá reprezentuje agresívny vzťah človeka k predmetnému svetu, (d) partikularizmus ako synonymum analytickosti vo vede, (e) individualizmus v kultúrnej antropológii, liberalizmus v politickej filozofii a pod.).

Koniec nášho storočia je tak súčasne koncom istôt, ktoré konštituovanie spomínaného modelu sprevádzali. Zneistenie však nemusí byť osudové, ak sa stane východiskom hľadania obratu nielen v našich úvahách, ale najmä v orientácii našich činov.

Náš svet sa ocitol v špecifickej situácii. To, na čom sme stavali, sa problematizuje, to, čo má prísť, nevyplýva samozrejme z prítomnosti, nie je jej predĺžením. Tvorí sa realita budúceho tisícročia na svoje podoby ešte len čaká práve tak, ako naše predstavy o nich. Výnimkou sú azda len kultúrne tradície. Istota sa stáva nedostatkovým tovarom. Možným sa stáva všetko, stane sa však iba niečo - akú bude

mať podobu záleží na našom súčasnom rozhodnutí, ktoré však už nemožno odkladať. Zmeny nadobúdajú charakter autokatalytického procesu. Tempo zmien sa zrýchľuje automotivačným tlakom. Prehľbuje sa význam našich rozhodnutí, prudko vzrastá naša zodpovednosť. Dynamiku súčasných civilizačných zmien charakterizuje nebezpečenstvo prehriatia v podobe samovoľného nástupu zmien vo vnútri civilizačného modelu, ktoré môžu nadobudnúť nevratný charakter a nebudeme im už schopní čeliť vlastnými rozhodnutiami.

Fundamentálnu otázku súčasnosti možno sformulovať takto: môžeme ovplyvniť podoby vlastnej budúcnosti? Ak áno, akými prostriedkami a mechanizmami? Ako sa vyvarovať toho, čo bolo bežné v minulosti - tzn. utópií, ilúzií, omylov a tragédií reglementácie prítomnosti v mene zlepšenej budúcnosti? Máme skutočne historickú príležitosť premeniť naše predstavy (a aké vlastne?) o budúcnosti na skutočnosť? V čom spočívajú riziká takéhoto postupu? Na čom je založené naše presvedčenie, že sme schopní odvrátiť neželané stavy a podoby konštituujúcej sa budúcnosti? Jestvuje alternatíva katastrofických vízií? Sme schopní vzdať sa starého spôsobu uvažovania?

Žijeme vždy - okrem aktuálnej prítomnosti - aj vpredu, pred ňou. Naše predstavy o budúcnosti - aj tej blízkej - majú charakter odhadu. Pre dnešné videnie budúcnosti je však príznačný konceptuálny chaos. Obsahuje emotívne a psychologické prímiesy, operuje pocitmi, víziami a optimizmus či pesimizmus vo vzťahu k budúcim stavom skutočnosti nie je častokrát ničím iným než záležitosťou postoja, štylizácie a temperamentu. Naša predstava o minulosti sa postupne mení, usilujeme sa nájsť onen predchádzajúci bod obratu, po ktorom sa spočiatku síce nepozorovane, neskôr však stále zjavnejšie ukazuje zdroj dnešných ťažkostí vedúcich k zmene nazerania na minulosť.

Imperatívom súčasnosti je kritické a racionálne posúdenie situácie. S najväčšou pravdepodobnosťou možno nájsť rozumné a uspokojivé riešenia súčasných problémov, predpokladá to však nepredpojatý prístup. Kvázivedecké proctvá nepomôžu. Zostáva konceptualizácia stavu a trendov empirickej skutočnosti, definovanie cieľov, možností, prostriedkov a foriem, ktorých aktualizáciou sa priblížime k optimu podstatne znižujúcemu možné riziká.

Vo vzťahu k budúcnosti nemusí prevládnúť vyhasínanie nádejí. Vieme, že nedokážeme predpovedať budúcnosť. Minulosť má magickú moc a môže sa stať zdrojom inšpirácie. Zotrvačnosť našej civilizácie nadobudla rozmery, ktoré znemožňujú začať odznova. Sme dedičmi neprekonaného novoveku. Novoveká paradigma bola konštruovaná s najlepšimi úmyslami v presvedčení, že aj keď civilizácia, ktorá sa nad ňou vzpína, nemusí byť nevyhnutne schopná priniesť ľuďom viac šťastia, nesporne sa bude od iných modelov odlišovať materiálnou i myšlienkovou produktívnosťou, schopnosťou exploatovať prírodu v miere neporovnateľnej s ničím, čo tu kedy bolo.

Dnes vieme, že kompozícia „svet-človek“ sa uplatnením technicko-scientistických foriem komunikácie zmenila a na-

dobudla novú kvalitu. V dôsledku toho stojíme pred problémom ako štruktúrovať civilizačné procesy v rozmeroch celej planéty, aby sme získali harmonickú kompozíciu, nie ako návrat k primitívnej harmónii prirodzeného stavu, ale ako novú konštitúciu prvkov. V tomto zmysle sú naše možnosti obmedzené - návrat k prírode sa nemôže chápať v duchu romantických vízií ako reinštalácia predcivilizačných foriem komunikácie s prírodou. Civilizačný vlak už nabral príliš veľkú rýchlosť a nemožno ho zastaviť bez osudových dôsledkov.

Ludský svet nie je svetom autonómnej existencie. V interakcii a konfrontácii so svetom prírody sa nachádza v neustálych fluktuáciách - je nestály, vykazuje nepredvídané zmeny, je prekvapivý a nie celkom rezistentný voči entropii. Množia sa nepredvídateľné rastové procesy, pôvodne stabilný poriadok sveta sa narúša, ba priam deštruuje, chaos je častým sprievodným znakom tendencií k usporiadanosti.

Kľúč k neskoršej degradácii, ako ju definuje ekológia, poskytuje novoveké ponímanie pojmu príroda. Príroda a človek sú podľa toho vysoko polárne kategórie. Práve v tomto zmysle sa ich vzťah principiálne odlišuje od koncepcií východných filozofií. Medzi človekom a svetom je čin motivovaný jeho potrebami.

Uvedomujeme si, že akceleráciou poznania a prehľbovaním našich technických schopností sa cesta ku skutočnej kultúre nezlahčuje, naopak, stáva sa ťažšou. Nepodarilo sa nám dosiahnuť také ponímanie sveta, v ktorom by sa dal poznať zmysel existencie a ľudstva a nachádzali by sa v ňom ideály vyplývajúce z myšlienkového prisviedčania svetu a životu. Dokážeme predĺžiť ľudský život, nedávame mu však hlbší zmysel, sme materiálne bohatší, avšak v dôsledku zlej distribúcie materiálnych statkov existuje na jednej strane prílišná, na druhej nedostatočná spotreba. Vedecká produkcia neprehľbuje porozumenie a pochopenie toho, čo je, nie sme múdrejší a už vonkoncom nie šťastnejší ako primitívne civilizácie, odstránili sme mnohé či takmer všetky tabu, ukázalo sa však, že bez nich sa civilizácia deštruuje vo svojich základoch (kde je všetko možné, tam sa nakoniec všetko aj stane). Úcta k životu je iba klišé, ktoré nepovažujeme za záväznú kedykoľvek začnú prevládať vyššie záujmy; vždy a včas sa nájdú dostatočne silné vyššie princípy mravné, ktoré ju oslabia či celkom umlčia. A tak miera nestability ľudského sveta nadúda rozmery, ktoré ohrozujú podoby jeho existencie.

Potrebuje nový dialóg človeka s prírodou, niektorí hovoria o potrebe novej metafyziky a o nových spôsoboch čítania kozmu. Mnohí navrhujú inšpirovať sa nesubstančnými ontológiami a životu etikou východu. Produktívnosť týchto návrhov je sporná. Neberie do úvahy fakt, že tzv. North Atlantic Culture je s nimi nekompatibilná, že kompromisy by boli asystémové a to, čo môžu robiť jednotlivci, nemôže sa vzťahovať na všetkých. Ako možné sa teda ukazujú čiastkové, avšak sústavné zmeny spomaľujúce celkové expanzionistické tendencie a chápanie života. Treba dospieť k rozhodnutiu, ktoré by bolo produktom prebudenej vedomia.

Nástup alternatívnych životných štýlov je dnes súčasťou apelatívnych a imperatívnych výziev doby. Musíme byť schopní poskytnúť ich kritické, racionálne zdôvodnenie. Alternatívne životné štýly by nemali viesť len k zmenám v technológiách, ekonomike a spôsobe života, ale mali by sa odraziť aj v mravnosti, racionálnosti a konceptuálnom myslení.

Nebude to však jednoduché. Paradox súčasnosti spočíva aj v tom, že hoci dnes už s istotou vieme, že zmena je nevyhnutná, napriek formálnemu všeobecnému súhlasu, skutočné zmeny sa dejú len veľmi pomaly a v nedostatočnej miere. Veľké dejiny sveta sa len ťažko znášajú, v malých dejinách ľudských osudov sa izolujeme od hrnenia veľkého sveta.

Ekologický humanizmus je jedným z aktuálnych variantov remodelovania vzťahu človeka k predmetnému i ľudskému svetu. Adjektívum ekologický naznačuje obsah dnes už skutočne mnohými požadovaného a očakávaného bodu obratu. Ten však stále neprichádza, hoci sa niekedy zdá, že sa k nemu blížíme. Jedným z možných variantov ekologického humanizmu je agapizmus reprezentujúci hlbinné východisko vzťahu človeka k jeho okoliu v najširšom možnom slova zmysle. Antropocentrizmus je idea produktívna, musí

však byť doplnený kozmo- a bio- centrismom. Človek nemusí zabudnúť na seba, aby sa zachránil. Naopak, antropogenéza môže pokračovať len vtedy, ak sa človek v mene svojej budúcnosti správne zaradí do poriadku sveta.

Potrebujeme teda nový koperníkovský obrat, ktorý by kyvadlo nášho vychýlenia vrátil do vhodnejšej polohy. Možno bude spočívať v prekročení začarovaného kruhu sebaavedomenia a v zrušení výsadného postavenia reflexie (Ricoeur) a možno v dosiahnutí reintegrácie vedomia do existencie (Merleau-Ponty). Antropologicky orientovaná filozofia subjektu interpretovala bytie ako včlenené do cogita. V novom koperníkovskom obrate ide o to, aby cogito bolo včlenené do bytia. Najmä preto, že „*všetky entity či faktory vo vesmíre sú podstatne relevantné pre existenciu všetkých ostatných*“. Opäť čakáme na vhodné slovo, ktoré bude schopné vyvolať adekvátny čin.

Literatúra

- Einstein, A., 1993: Jak vidím svět. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, p. 5.
Whitehead, N., 1989: Veda a moderný svet. Pravda, Bratislava, p. 289.

